

MEVLÂNÂ'YI TANIMA VE ANLAMA ÇABASI

Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

Mevlânâ Celâleddîn Muhammed, Horasan ve Türkistan'da şekil bulan bir geleneğin varisidir. Bu gelenekteki dinî, millî ve edebî özellikler Mevlânâ'nın eserlerinde ve onun hakkında bilgi veren Osmanlı dönemi kaynaklarında bütün açıklığıyla yer almaktadır.

Büyük Horasan bölgesi asırlardır, Müslümanlıktan önce olduğu gibi İslâm'dan sonra da Türklerin yerleşim yerlerindedir. İslamiyet ile şereflenen Türkler hemen yeni hedefler edinmiş ve bu yolda çaba sarfetmişlerdir. Farsça şiirlerdeki örneklerden sadece şu bir ikisi bu heyecanın delili kabul edilmelidir. Bugünkü Afganistan'ın Gazne şehrini merkez edinen Hindistan Fatih Sultan Mahmud'un (saltanatı: 998-1030) çevresinde bu yönde söylenen şiirler vardır. Saraydaki şair Ferruhî (öl. 429/1038) Sultan Mahmud için söylediği şiirlerde mevcut kimliğe ve arzulara işaret etmektedir:

“Rüstem'in, hünerleriyle ün kazandığı zamanda savaş oyundu ve dünya adamları da basit düşünceliydi.

Senin savaştığın şu zamanda Zal oğlu Rüstem dirilse, senin Türklerinin okunu öper.”

“Din ordusu, Allah'ın ordusudur. Resul Muhammed'den sonra onun ordusuna sen komutansın.

Senin düşmanın Allah'ın ve dinin düşmanıdır. Allah'ın ordusunu düşmanın üzerine gönder.”

1030'dan önceki yıllarda İstanbul'un fethinin Horasan'daki Müslüman Türkler için ana hedeflerden olduğunu yine şair Ferruhî anlatmaktadır. O, Sultan Mahmud'un kardeşi Ebû Yakûb Yûsuf'u övdüğünde şunları söylüyordu:

“Ali Hayber'in kapısını kopardığı için Allah'ın aslanı oldu; yücelere ulaştı.

Kostantin'in kapısı Hayber'in kapısından daha büyüktür; şehrin kadısı bugün buna şahitlik ediyor.

Efendime, Dünya Şahı Mahmud emrederse, Kostantin'in kapısını, ona elinde getirir.”

Bugünkü Anadolu kastedilerek Rum ülkesinin İslâm'la buluşması için taşınan arzular, Müslüman Türkler arasında çok yaygındı. Şairin şu beyti bu heyecanla doludur:

“Rum şehirleri küfürden temizlenir mi?” dedi. “Kuyumcu potasındaki kararmış gümüş gibi (temizlenir)” diye cevap verdim.”

Dinî ve millî kimlik için yine aynı asrın sonlarına ait bir örnek şu şekildedir. Şiir Sultan Melikşah (saltanatı: 1072-1092) içindir, şairi ise Mu'izzî'dir (öl. 1124-1127 yıllarında).

“Benim için doğrulandı ki cihanın yaratıcısı, Türkistan'ı güzellik ve olgunluk içerisinde yarattı.

Bütün güzellikler Türklerden haber veriyor. Bütün olgunluklar Türklerden örnek veriyor.....

Her zaman yiğit savaşçıyı hünerde zayıf görürler. Büyük orduyu zafer yolunda kolayca mağlup ederler...

Sevgide ve hizmette Türklere gönül vermek gerekir, çünkü yaratıcı, cihan mülkünü Türklere vermiştir.

Evet İslâm'ın bakası, Türklerin devletiyedir, Türklerin devletinin bakası Sultanın devletiyedir.”

Bu hissiyat ve hedefler sadece sultanlara ve devlet adamlarına seslenen bir iki şairle sınırlı değildir. Ayrıca bazı Gazneli ve Selçuklu sultanlarının arif şahsiyetlerle yaptıkları görüşmeleri benzer hissiyatla nakleden tasavvufî eserler de vardır. Bu hususlar bilimsel yayınlarda yer bulmakta, ancak toplumla pek paylaşılamamaktadır. Örnek olarak bu genel durumu ilk andığımız şairden hareketle

günümüz İranlı edebiyat tarihçilerinden M. Ş. Kedkeni, konuya farklı yönden yaklaşırsa da şöyle dile getirmektedir:

“Din rengi ve dinî unsur onun şiirinde açık bir şeydir. Bu, din; hatta dinî taassup dönemi olan çağının özelliğidir. Türk hükümdarlar, duruma daha çok hâkim olmak için millî/İranî alanları, dini güçlendirme yolundan kaldırmak için çalışıyorlardı. Onun şiirinde İslâm ve İslâmî akideden kaynaklanan tasvirler çokça görülür.”

Mevlânâ'nın babası Bahâeddîn Veled 1151 yılında Horasan'ın Belh şehrinde doğup yetişmiş bir alim ve vaizdir. Aynı inanç ve kültür çevresinde 60 yıl kadar yaşadktan sonra Anadolu'ya göçmüş, Anadolu'da büyük hürmet görmüş ve Konya'da vefat etmiştir (1231). Mevlânâ (1207-1273), bu dinî anlayış ve geleneğin bir ferdi olarak babasıyla 15 yaşında Karaman'ı, 22 yaşında Konya'yı yurt edinmiştir.

Mevlânâ'nın Sünnî ve Hanefî alim ve arif kimliğine dair bir bahis açmadan onun geçmiş yıllara bakışına işaret etmek gerekirse, yukarıdaki arzu ve heyecanlar aynen onun eserlerinde mevcuttur. Sultan Mahmud, Mevlânâ'nın yüzlerce beyitte güzel davranış ve tercihlerinden örnekler verdiği, övgüyle andığı bir zattır. Mesela sohbet arkadaşı dostu Tebrizli Şems'i ve kendisini, Sultan Mahmud ve onun yakın devlet adamı Ayaz'ın yerine koyarak tanıtmaktadır:

“Tebrizli Şems! Can sultanlarının sultanı sensin. Senin gibi bir Mahmud, benim gibi başka bir Ayaz gelmedi.”

Anadolu'nun kapılarını açan Sultan Alparslan'ın (1064-1072) adı, Hz. Mevlânâ'nın alp ve arslan sözcüklerini tevriyeli kullanmasının galiba ana sebebidir. Şu beyit onun *Dîvân-ı Kebîr*'inde Türkçe olarak aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

Okçulardır gözleri, hoş nişandır kaşları. Öldürür yüz süvari, kimdir ol Alparslan?

Şu *Mesnevî* beytindeki “alp uluğ” sıfatı ise bizatihi Hz. Peygamber Efendimiz için kullanılmaktadır:

“Yahudi, müşrik, Hristiyan ve ateşperest, hepsi o ulu alptan dolayı bir renk oldu.”

Şu *Mesnevî* beyti de benzer övücü bir cümle olarak görülmelidir:

Biz, iki üç çıplak, güçsüz ve yarı canlı karşısında binlerce aslan gibi adamız, Alparslan'ız.

Başka nice örneğe gerek duymaksızın bu konuyu, şu *Mesnevî* beyitleriyle tam bir açıklığa kavuşmuş sayalım:

“Bu beden, canın otağıdır veya Nuh'un gemisi gibidir.

Türk varsa bir otağ bulur, özellikle de dergâhın azizi olursa.”

“İnat eden ve atı ateş hendeğinden sıçrayan Türk'e ne mutlu!

Atı öyle şahlandırır ki gökyüzünün zirvesine yönelir.”

Mevlânâ'nın dinî ve kültürel kimliği hakkında, buradaki örneklerin tam aksine fikir yürütenler büyük bir yanlış, bilmezlik veya kasıt içindedirler.

Mevlânâ, Müslüman dünyanın birikimini bilen, hisseden ve aktaran bir zattır. Alim, arif ve şair kimliği bunu bütünüyle ortaya koymaktadır. Osmanlı alimleri onu bir ilim adamı olarak görmüşlerdir. Kaynaklardaki bilgiler çok açıktır. O, Hanefî mezhebinin Anadolu'daki övünç kaynağı olan şahsiyetlerden biridir. Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı kabul edilen Molla Fenârî (1350-1431) *Mesnevî*'nin birinci defteri için yazdığı eserinde onun özelliklerine ait bilgiler vermektedir. Taşköprülüzadeler Ahmed Efendi (1495-1561) ve Mehmed Efendi (ö. 1621), onun özelliklerini böyle kayda geçirmişlerdir. Başka örneklere yer vermeden Mevlânâ'nın ilim adamlarına ve ilim öğreneceklere anlattıkları ya da öğrettiklerine yer vermek daha önemli ve yararlı görülmelidir.

Mevlânâ söze şöyle başlar *Fîhi Mâ Fîh*'inde: *“Âlimlerin kötüsü, sultanları/devlet adamlarını ziyaret edendir ve sultanların hayırlısı âlimleri ziyaret edendir.”*; *“Fakirin kapısında olan sultan ne güzeldir! Sultanın kapısında olan fakir ne kötüdür!”*

Sonrasında der ki: “*Âlimlerin kötüsü, sultanlardan yardım alan, dürüstlüğü ve doğruluğu sultanların sayesinde, onların korkusuyla olan kişidir.*” Devamında konuya şekilci bir gözle bakılmaması gerektiğini anlatır: “*O zaman her hâlikârda sultan onu ziyarete gitse, ya da o, sultanı ziyarete gitse hep o, ziyaret edilen ve sultan ziyaret eden olur.*” Dolayısıyla karşılıklı ziyaret hangi taraftan olursa olsun alim vakarlıdır, ziyaret edilen kişi de alimdir. Mevlânâ’dan yararlanma amacıyla söz burada biraz uzatılabilir. İlim ve bilgi daima özel bir yere sahiptir, kültürümüzde ve Mevlânâ’nın dilinde:

“İlim, Süleyman’ın saltanat mührüdür. Bütün âlem surettir, ilim candır.”

“İlim, sınırsız ve kıyasız bir denizdir; ilim isteyen, denizlere dalan dalgıçtır.

Onun ömrü binlerce yıl olsa araştırmadan doymaz o.”

Arifliği zaten malumdur, Mevlânâ eserlerinde mazideki sûfilerden bahisler açar. Bu nedenle ilave söze hacet yoktur. Ancak bilen veya bildiğini iddia eden alim ya da şeyhlerin dert çözücü olmayışına, bundan öte topluma yük olmalarına şiddetli eleştiriler getirmektedir. Bilgini amelle, şeyhi de Hak’a ve hakikate erişmiş olmakla sorumlu tutmaktadır.

O şairdir, ancak şiiri inandığı Hak ve hakikat içindir. Yine de o, Doğu’nun şiir geleneğini Cahiliye döneminden kendi zamanına kadar izlemiş ve yararlanmıştı. Eserlerinde buna dair çokça açık veya gizli bilgiler mevcuttur. Arapça ve Farsça yazmış onlarca şairin adına ve izine eserlerinde tesadüf edilmektedir.

Şiirlerinde yolu açıktır, düşünceleri belirgindir. Moğollar tarafından şehit edilen Ferîdüddîn Attâr’ın (ö. 1221) divanında yer alan bir beyitle başlayan şu şiiri, dinin hakikatinden ve din zevkinden haber vermektedir:

“Din zevki oluşan kişiye dünya balı, tatlı gelir mi hiç?

Bir kadeh şarapla devrilen akli ne yapacaksın?

Akli sat ve hep hayret satın al; bu alışverişten senin kârın olur...”

Din zevkinden, iman zevkinden, secde zevkinden, cömertlik zevkinden söz eden Mevlânâ, bir anlamda canlı, huzurlu ve diri bir Müslüman kişiliğini tasvir etmektedir:

“-Hak- dedi: “Ayıpları örterim; belaya düşmesiyle ilgili özel bir işaretten başka sırlarını söylemem.

Onu sorumlu tuttuğumun bir işareti şudur: Kullukta bulunuyor, oruç tutup dua ediyor.

Ancak namaz, zekât ve diğerlerinden bir zerre can zevki yok.

Yüksek kulluk ve fiiller yapıyor, fakat bir zerre çeşnisi yok.

Kulluğu güzel, ama manası güzel değil. Cevizler çok, ama içinde öz yok.

Kulluğun ürün vermesi için zevk gerekir; tohumun ağaç vermesi için öz gerekir.

Özsüz tane, nasıl fidan olur? Cansız suret, hayalden başka bir şey değildir.”

Mevlânâ’nın sağlıklı bireyler ve güçlü toplum için birçok ifadesi bu noktada öne çıkarılabilir. “*Sözün özü şudur: Topluma dost ol.*” çağrısını yapan, “*Saygı gösteren, saygı bulur. Şeker getiren, badem helvası yer.*” gibi yöntemler sunan Mevlânâ, bu zevk ve canlılığı elde etmek ve sürdürmek için de yol göstermektedir. İşte bir rubaisi:

“Ey gönül! Gönülden haberi olan kişinin yanında otur. Taze çiçekleri olan ağacın altına git.

Bu attarlar çarşısında işsizler gibi her yana gitme. Dükkânında şeker olan kişinin dükkânında otur.”

Mesnevî’deki şu konu başlığı günümüzde nasıl açıklanabilir? Yola ve çözüme dair bir hatırlatma görülebilir mi?

“Ey iman edenler! Allah’ın ve Resulünün önüne geçmeyin” ayetinin açıklaması;

Madem peygamber değilsin, ümmetten ol; madem sultan değilsin, halk ol”

Mevlânâ'nın hem gelenekle irtibatlı olan ve hem de hareketlilikle ilgili dikkatini gösteren çok örnekler vardır. Büyük Selçuklular zamanında yaşamış olan ve Farsça şiirin en büyük kaside şairi kabul edilen Enverî'nin (ö. 1189) ünlü Nizâmülmülk'ü övmek için kaleme aldığı bir şiiri vardır. Bu şiir, hareket ve yolculuğun önemini vurgulamakta, yararlarından söz açmaktadır. Bu şiir, Mevlânâ için örnek teşkil etmiş olmalıdır, zira onun iki şiirinin ilk beyti hemen aynı şekliyle Enverî'nin anılan şiirinde geçmektedir. Bunlardan birinin birkaç beyti şöyledir:

“Ağaç bir yerden bir yere hareket etseydi ne hızar derdi çekerdi ne de cefa yarası.

Sert kaya gibi dursalardı ne güneş ışık salardı ne de mehtap.

Fırat, Dicle ve Ceyhun, deniz gibi yerlerinde dursaydı, ne acı olurlardı!

Hava kuyuda hapsolunca zehir olur; bak, gör; hava durmakla neler kaybetti...”

Hareket ile maddi ve manevî yolculuğun önemini anlatan şiir, ana amacı anlatan şu beyitle tamamlanmaktadır:

“Sana azını söyledim, gerisini sen bil. Kendi huyundan Allah'ın huyuna/sıfatlarına ve ahlakına/buyruklarına yolculuk yap.”

Mevlânâ bu ve benzeri ifadelerle yolda olmayı, hareket etmeyi ve hedefe doğru her an yol almayı önerip teşvik eden bir ariftir.

Hoştur, her gün bir akarsu gibi durup solmadan bir konak aşmak.

Dün gitti, dünün sözü de dün gibi geçti; bugün yeni söz söylemek gerek.

Bu hareket ve diriliş arzusu, yeni asırlara doğru hep bir çağrı olarak yansımıştır. *Mesnevî*'den birkaç beyit:

“Dikkat et! Niçin susuzsun? Burada pınarlar var. Kendine gel! Niçin solgunsun? Burada yüz ilaç var.”

“Hey! Bu neyle anlaşılır? Dirilişle. Dirilişi ara, diriliş hakkında konuşma.

Diriliş gününün şartı, önce ölmektir; çünkü diriliş ölüden diri yapmaktır.”

Mevlânâ kişisel olgunlaşmanın, bedeninin isteklerinin, yani nefsi isteklerin dışlanmasıyla mümkün olacağını en yüksek perdeden ilan etmektedir:

“Bedenin çilede ölmesi, diriliştir; bu bedeninin eziyet çekmesi, ruhu kalıcı yapar.”

Bu konunun Mevlânâ tarafından şu muhtevayla ele alınması dikkat çekici değil midir?

“Aynı şekilde dünyadaki her şehvet/yersiz istek; ister mal, ister makam ve ister ekmek,

Bunlardan her biri seni sarhoş ediyor; sen onu elde edemeyince de seni mahmur ediyor.

Bu üzüntü mahmurluğu, o elde edemediğinle sarhoş olduğunun delilidir.

Bundan ancak zaruret ölçüsünce al ki sana galip ve emredici olmasın.”

Şehvet sözcüğü mal, makam ve ekmekle birlikte anılmaktadır bu beyitlerde. Akli baştan alan bu şehvet türleri Mevlânâ'nın eserlerinde önemli bir yere sahiptir. Dikkatleri ısrarla bu yöne davet etmektedir;

“Sevgi ve incelik, insanlık vasfıdır. Öfke ve şehvet, hayvanlık vasfıdır.”

Konuyu insanların oluşturduğu şehvet örneklerinden uzaklaştırıp bu duyarlı anlayış noktasına ulaşmak gerekirken, çirkinliği açıkça gözükken örneklerin anlatılmasına ve gösterilmesine üzülme gerekmez mi? Sözü artırmamak için Mevlânâ'dan uyarılar dinlemek daha uygun olacaktır.

“Şehvet ateşine ne çare vardır? Dinin nuru. Sizin ışığınız, kâfirlerin ateşini söndürür.

Bu ateşi ne öldürür? Allah'ın nuru. İbrahim'in nurunu usta edin.”

“Hakk’ın huzurunda şehvet kölesi, esir edilmiş köle ve kullardan daha kötüdür.

Çünkü bu, efendisinin bir sözüyle hür olur. Şehvet kölesi ise tatlı yaşar ve çok acı ölür.”

Yine bazı kişilerce öne çıkarılan bir konuyla ilgili söz etmek gerekirse, Mevlânâ’nın, *Fîhi Mâ Fîh* kitabında zalim ve kafir Moğollar hakkında ifadeleri vardır. Halkı Moğollara karşı koruma çabası içinde olan ve zahmet çeken idarecilere sabrı telkin edip halkı gözetme çabalarını överken, buna karşılık Moğollarla iş birliği yapma durumuna girenleri de şiddetle eleştirmektedir Mevlânâ. İşte bu kişilerden birine söyledikleri ve öğütleri:

“Sen kendimi feda edeyim, İslam’ın kalması için kendi aklımı, tedbirimi ve fikrimi İslam’ın bekası ve Müslümanların çoğalması için feda edeyim” diyerek önce Müslümanlığa siper oldun. -Sonra-kendi düşüncene güvenince, Hakk’ı görmeyince ve her şeyi Hak’tan bilmeyince, sonuçta Hak Teâlâ bizzat o sebebi ve çabayı İslam’ın kaybına sebep kıldı. Çünkü sen Moğollarla bir oldun, Şamlıları, Mısırlıları yok etmek ve İslam ülkesini harap etmek için onlara yardım ediyorsun. Sonunda İslam’ın bekası için olan sebebi, İslam’ın kaybına sebep yaptı. Öyleyse bu durumda Allah’a yönel, zira korkma anıdır. Korkulacak bu kötü hâlden seni kurtarması için sadakalar ver.”

Mevlânâ, bir hikayede davranışı zalimlik gibi gözükken bir kişi hakkında söyledikleri yanlış anlaşılmasın diye bizzat kendisi için şu cümleleri kurmaktadır, dikkat edilmelidir:

“Amacı Müslümanın kanı olsaydı, ben de adını ansaydım, kâfirim!

Kötü kişinin övülmesinden arş titrer. Takva sahibi kişi, onun övülmesinden dolayı kötü düşünür.”

Şu hususları da ilave etmek gerekir. Moğollar istilacı bir topluluktur. Anadolu’yu Konya’ya kadar yağmalamış, karşı duran şehirlerin halkını kılıçtan geçirmişlerdir. Kendilerine boyun eğenlerden büyük hediyeler ve vergiler alıp onların işlerine pek müdahale etmemişlerdir. Anadolu Selçuklu sultanları da 1243 yılı itibarıyla onlara tabi olup kimi zaman kısmen az, bazen de tam bağımlı olarak ülkelerini yönetmişlerdir.

Moğolların, şehir katliamları dışında alim ve ariflerle münasebetleri olmamıştır denebilir. Bazı devlet adamları ve alimler ise onların yanında görev almış, halkı gözetmeye çalışmıştır. Mesela Ata Melik Cüveynî (1226-1283) ve Şemseddîn Cüveynî (öl. 1284) kardeşler, bunlardandır. Ünlü bilge Sa’dî-yi Şîrâzî ile Hümâm-i Tebrîzî gibi şairler her ikisini öven şiirler yazdıkları gibi; alim, arif ve şairlerden Nasîrüddîn-i Tûsî, Fahreddîn-i Irâkî ve Safîyyüddin el-Urmevî bazı kitaplarını ikincisine ithaf etmişlerdir. Bu zatların Mevlânâ’nın çağdaşı kişiler olduğu unutulmamalıdır.

Son yıllarda “Mevlânâ” lakabını açıklamakta güçlük çeken birileri oldu ülkemizde. Mevlânâ lakabı, konumuzu ilgilendiren yönüyle “efendi, sahip, mâlik” anlamında Arapça sıfat olan “Mevlâ” kelimesiyle, “biz” anlamındaki Arapça bitişik şahıs zamiri “nâ”dan oluşmakta ve “efendimiz” anlamındadır. Arapçada genelde “el-Mevlâ”, diğer Doğu dillerinde “Mevlânâ” lakapları, İslâm dünyasında hürmet belirtmek için önemli kişilerin isimlerinin önünde hep kullanıla gelmiştir.

Geleneğimizde ve özellikle klasik şiirimizde kelimeler kullanım yerlerine göre özel anlamlara bürünmüştür. Kolayca ve güzelce ifade edilirse, “güzel” kelimesi veya “sevgili” kelimesi, çocuklar için kullanıldığında nasıl bir duygu oluşturur? Eş için, arkadaş için, öğretmen için, Hz. Peygamber için, hatta Cenab-ı Hak için kullanıldığında hangi duyguları ifade eder? Kültürümüz, irfanımız ve şiirimiz his ve anlam yüklüdür, naz ve niyazla doludur.

Yaradana sığınılırken dile gelen, “Ente Mevlânâ (Sen bizim sahibimizsin)!” ile bir şahsın adından önce söylenen “Mevlânâ (Efendimiz)” lakabının ne münasebeti olabilir?

Muhtaç olduğumuz bir uyarıyla söz tamamlansa yerdir. Mevlânâ der ki:

“İster ağır, ister acele olsun arayan bulur.

Sen sürekli olarak her iki elini isteğe uzat; zira yolda istek, iyi rehberdir.

Topal, çolak, uykulu hâlde ve edepsizce de olsa ona doğru sürün ve onu iste.

Bazen konuşarak, bazen susarak ve bazen her yönde sultanın kokusunu koklayadur...”